

ХҒТАР 17.07.31

Ғылыми мақала

С.С. Сагидуллиева¹, Г.С. Сағынадин², А.К. Асан³

¹М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Астана, Қазақстан

^{2,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹samatovna2021@inbox.ru, ²gulnaz86.08@mail.ru, ³akzhauyn07@gmail.com)

КӨРКЕМ ПРОЗАДАҒЫ МАГИЯЛЫҚ МОТИВТЕРДІҢ ТӘПСІРЛЕНУІ

Аңдатпа. Мақалада оккультизм құбылысы мен көркем прозадағы магиялық мотивтердің берілу тәсілі қарастырылды. Жалпы оккультизм – тылсым күштер туралы теориялық білімін, ал магия – практикалық жағын қарастырады. Оккультизмді білмей магияны қарастыру мүмкін емес. Мақаланың негізгі мақсаты – оккультизм құбылысының зерттелуі, магияның көркем әдебиеттегі көрінісін, қызметін саралау. Зерттеуде қазақ әдебиетіндегі магиялық мотивтердің берілу тәсілі ұлттық таным, мифтік түсінік тұрғысынан пайымдалады. Магиялық дұғалар, құралдардың қыр-сыры шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулеріне шолу жасай отырып, талданды. Зерттеу жұмысында қазіргі прозалық туындылардағы көріпкелдік, бақсылық, елестермен тілдесу мүмкіндігіне ие кейіпкерлер әлемі мен автордың шығармашылық қиялы мәтіндік талдаулар арқылы қарастырылды. Магияның дінмен, ғылыммен байланысы айқындалды. Ғылым ақыл-ойды басшылыққа алады және бақылау арқылы түзетіледі, магия болса, екеуін де қабылдамай, мистицизм атмосферасында болады. Ғылым бәріне ортақ болса, магия тылсым күш арқылы немесе белгілі күш иесіне ғана даритын құбылыс екеніне зерттеулер жүргізілді. Сонымен қатар, магия теориясына қатысты ғылыми еңбектер және дін-магия-ғылым арақатынасын ашатын ғылыми-практикалық зерттеулер негізінде көркем әдебиеттегі магиялық күштің берілу тәсілі, құралдары, сиқырды жүзеге асыру үшін оқылатын дұғалар мен діни мәтіндердің түрлерін талдау жүргізілді.

Түйін сөздер: магия, шаманизм, оккультизм, оккульттік натурофилософия, көркем мәтін.

Түсті: 05.02.2026; Жөнделді: 28.05.2026; Мақұлданды: 20.09.2026; Онлайн қолжетімді: 29.09.2026

Кіріспе

Адамдардың мистикалық құбылыстардың құпия сырынашуға деген қызығушылығы, тылсым күштерге деген сенімі оккультизм ғылымын немесе практикалық магияны зерттеуге негіз болды. Ғылыми әдебиеттерде ғалымдар мен зерттеушілердің тұжырымдарын және сөздіктерде магияға берілген анықтамаларды көп кездестіреміз. Магияны дінмен байланыстыра қарастырған еңбектер де жетерлік, магияны жалпы оккультизм ғылымы тұрғысынан қарастырған ғалымдардың зерттеулері де бар.

«Магия – фольклор – литература. Введение в тему» (Loffe, Toporkov, Yudin, 2017) атты зерттеуде магияның Еуропада берілу тәсілі, орыс әдебиетіндегі көрінісіне ерекше назар аудара отырып, магияға қатысты негізгі герменевтикалық тенденцияларға егжей-тегжейлі тарихи шолуды ұсынады.

Ғалым Дж. Фрезер және Б. Малиновский еңбектерінен магияға берілген төмендегі анықтамаларды табамыз. Дж. Фрезердің тұжырымы бойынша «магия – бұл нақты себептік байланысы жоқ идеялардың бірлестігі; магия ақылды адамның басқаларға үстемдік етуіне мүмкіндік береді» деп есептеді (James George Frazer). Ал, Б. Малиновскийдің мәлімдемесі бойынша «магия – бұл тек адамға ғана тиесілі және өзін тек сиқырлы өнерде ашатын, адам дауысымен төгіліп, ғұрыптың сиқырлы күшімен берілетін ерекше күш. Магияның үш функциясы бар – өндіру, қорғау және жою, үш элементі бар – ұрандар, сиқыршылықты жүзеге асыратын рәсім мен мәртебе, ол әдетте адам санасын өзгертетін тазарту процесінен өтеді» (Малиновский, 1998). Екі ғалымның пікіріне сүйенсек, магия тылсым күштер арқылы адамдарға күш көрсету немесе басқару, ол әр түрлі формада, түрлі сипатта болуы мүмкін. Бұл магияның жалпыға түсінікті ортақ қасиеті десек болады. Әр ұлттың өзіне тән магиялық күшті жүзеге асыру ерекшеліктерінің барын ескерсек, қазақ танымындағы магиялық күш (сиқыр) – бақылар, көріпкелдер, әулие және киелі жерлердің тылсым күштеріне деген сенім. Магиялық теорияның негізін салушы Дж. Фрезер мен Б. Малиновский пікіріне жақын ғалым С.А. Токарев берген магияның анықтамасына жүгінсек, «адамның белгілі бір материалдық объектіге табиғаттан тыс әсер етуін көздейтін және сонымен бірге анимистік көріністермен байланысты емес рәсімдер» деп түсіндіреді (Токарев, 1990). Ғалым сипаттап отырған қасиеттері бақыларға тән.

Сиқыршы Алистер Кроулидің пікірінше, магия және бақылық – бұл әртүрлі құбылыстар. Ол магияны «өмір сүру кеңістігін ерік-жігерге сәйкес өзгерту ғылымы мен өнері» деп анықтайды. Магия – ең қисынды және қатал, техногенділікке бейім. Көбінесе ол бастапқыда сиқырлы процесс иесінің міндеттеріне айналасындағыларды «алғашқы күйге» бағыттау жатады. А. Кроули магия табиғатқа жақын, табиғи түрде болады деген қорытынды жасайды. Егер магияны ғылыми деп тануға болатын болса, бақылықты өнерге жақын деп қарауға болады. Өз кезегінде, магия ол ғажайыптың «өзі» сияқты, адамның табиғи түрде көрінетін паранормальды қасиеттерінен пайда болып, онымен үздіксіз бірге жүретін қасиет деп есептейді. А. Кроули өзінің тұжырымдарына сүйене отырып, магия неғұрлым ғылыми және қатал заңға негізделген, бақылық табиғи және жұмсақ, ал ғажайып табиғи түрде адамның қабілеттерінен туады деген қорытындыға келеді.

Феноменологиялық әлеуметтанудың негізін қалаушы П. Бергер магия туралы өзінің түсінігін төмендегіше тұжырымдайды: «сиқырды (магия) адамның санасының болжамды тереңдігіне сұңғу арқылы табиғаттан тыс жол ретінде анықтау» (Ионин, 2005). Жоғарыда келтіргеніміздей, бұл тұжырым шамандықты, бақылық немесе түс көру арқылы болашақты болжау сиқырын түсіндіреді.

Магияны зерттеушілер ақ немесе қара магия, әйел немесе ер адамның магиясы деп жіктейді. Бұл тұрасында ағылшын зерттеушісі Р.С. Коши «Magic is Might: Understanding the Nature of Magic in Literature» (Коши, 2017) еңбегінде әдебиеттегі магиялық тәсілдердің нақты ғылыми шегі жоқ, олар оқырманды қиял әлеміне елітіп, оның құпиясы ғажайыптардың қайнар көзі болып табылады және магияның әсерінен, көрінісінен ләззат алудың жағымсыз қабілетіне ие болуы керек деп көрсетеді. Р.С. Коши зерттеулері көбені қара магияның қасиеттерін сипаттайды.

Ш.Уәлиханов зерттеулерінде ұлттық магияның көрінісін қазақтар көкке, суға, тауға, отқа т.б. табынған. «Отта тазартушы қасиет бар деп түсінеді, екі оттың арасынан өткізіп тазартады, осы тазартуды қазақтар аластау дейді» (Уәлиханов, 2013) деп, қазақтың отты киелі санап, отқа табынатын болғанын көрсетеді. Сонымен қатар, отқа табыну қазақтар парсылардан келген салт екеніне дәлелдер келтіреді: «Отқа табыну, Банзаровтың дұрыс көрсеткеніндей, шаман халықтарға көк тәңірі – Хормусда сияқты парсылардан кірген.

Біз бұл тұрғыда онымен толықтай келісеміз, алайда кірме нәрселер Банзаровтың ойлағанынан да едәуір көп көлемде енген деп шамалаймыз. Біздің пікіріміз бойынша, шамандық алғашқыда дүниеге тұрпайы табыну түрінде анықталды, жалпы көк идеясында оның барлық жеке бөліктері, яғни күн, ай, жер ол да жеке бөліктерімен: өзен тауларымен, керемет тастарымен, ағаштарымен т.б. қадір тұтылады. Ақ және қара тәңірі идеясы, отқа табыну шамандардың (бірақ шамандықтың емес) парсылардан көрген нағыз өнері болуы мүмкін, тіпті материя – көк ретіндегі және құдай – мәңгі түріндегі аспан дуализмі» (Уәлиханов, 2010).

Фольклортанушы Сейіт Қасқабасовтың тұжырымы бойынша: «Магия – алғашқы қауымда пайда болып, кейін әр түрлі өзгеріске ұшырап, әлі күнге дейін ел арасында сақталған сөздің немесе басқа бір іс-әрекеттің керемет қасиеті бар деп, олардың құдіретін сену» (Қасқабасов, 2015) деп көрсетеді және қазақ фольклорында дұға арқылы, ишара, ниет көмегімен жүзеге асырылатын магиялық сюжеттердің кездесетінін айтады. Жалпы ғалым, магияны пайдалы және зиянды, тікелей және шалғай болып келеді деп бөледі.

Отандық зерттеушілерден Ж.Аймұхамбеттің еңбектерінде түркі мифологиясындағы мистикалық, магиялық мотивтердің берілу жолдарын және жер асты әлеміне саяхаттау мотивіндегі магиялық элменеттерді қарастырса, Г.М. Ахметова мен А.М. Ахметованың тотемдік шығармалардағы тотемдік бейнелер, магиялық ант беру мотивтеріне арналған зерттеу еңбектері бар.

Жоғарыда келтірілген тұжырымдарға сүйене отырып, магияның анықтамасы субъектілердің позицияларын толық игеру кезінде пайда болады деп айтуға болады. Осылайша, магия тек субъективті-психологиялық құбылыс ретінде көрінеді.

Біздің ойымызша, әлеуметтік-философиялық жалпылау деңгейінде магияны кең әлеуметтік-мәдени контекст шеңберінде анықтау керек. Біз «магия» ұғымының келесі анықтамасын ұсынамыз: магия – бұл тиісті білімді игерген адамның қоршаған әлем объектілеріне табиғаттан тыс әсер ету мүмкіндігіне негізделген шындықты рухани-практикалық игерудің тарихи шартты тәсілі.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысы барысында магия терминіне берілген шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектеріне шолу жүргізіліп, магияға қатысты ортақ тұжырым айқындалды. Жалпы магияның қасиеті, берілу жолдары мен тәсілдері қарастырылды. Зерттеу барысында салыстырмалы, герменевтикалық, құрылымдық, феноменологиялық әдістер қолданылды.

Осы орайда, салыстырмалы әдіс – шетелдік және отандық ғалымдардың теориялық еңбектерін қарастыра отырып, анықтамалар мен тұжырымдар салыстыруда; герменевтикалық әдіс – магиялық белгілер мен мәтіндерді түсіндіруде; құрылымдық және функционалды – магияның жіктелуін құру кезінде оның қоғамдағы орны мен рөлін анықтауда; феноменологиялық – мәдениеттегі магиялық мотивтердің көрінуінің жаңа формаларын, магияның қайта жандануына ықпал ететін қазіргі адамдардың сыртқы және ішкі тәжірибесінің мазмұнын талдауда қолданылды. Ғалымдардың тұжырымдарын нақтылау мақсатында көркем прозалық туындылар талданады. Магиялық мотивтің берілу жолы мен қызметіне ғылыми тұжырым келтіріліп, қорытынды жасалады.

Дереккөздер ретінде шетелдік және отандық ғылыми еңбектер мен басылымдар қарастырылды. Теориялық қырын анықтау барысында әдебиеттанушы еңбектеріне жүгінсек, магиялық мотивтерді анықтау барысында Қойшыбек Мұбарак, Мақсат Мәлік, Думан Рамазан шығармалары қарастырылды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ әдебиетінде ертегілерде, аңыздарда айна, оттың көмегімен бақсылар, көріпкелдер болашақты болжап, адам дертін емдейтін болған. Тәуелсіздік жылдарынан кейінгі прозалық туындыларда да айна мотиві арқылы шындықты көрсетіп, жын-перілерімен байланыс орнатады. Қойшыбек Мұбарактың «Айна», «Тораңғылы сиқыры», «Айдың соңғы сәрсенбісі», Мақсат Мәліктің «Ертекші қыз», «Үшінші әлемнің тұрғыны» т.б. әңгімелерінде айна мен оттың магиялық күштерін көреміз.

«Тораңғылы сиқыры» атты әңгімесінде бас кейіпкер айна арқылы жын-перілер әлеміне еніп, сол жақта мекен етіп келеді. Ол жақтың уақыт өлшемі де өзгеше екені әңгіме барысында баяндалады. Жігіт өз кеңістігінен бір күн ғана кеткенімен, ол жақтан қария түрінде сақал-шашы ағарып келеді.

«Айнаның ішінде аппақ гүлге оранған бір қыз тұр. Селк ете түстім... Көзіме бірдене елестеген болар деп уқалап-уқалап жіберіп қайта қарадым. Басым айналып, құлағым шуылдап кетті. Орныма барып көрпеге тас бүркеніп жатып қалдым. Құлағыма «мені құтқаршы... босатшы мені...» - деген қыздың жалынышты даусы естілді» (Мұбарак, 2012). Осылайша кейіпкер әңгімедегі мистикалық кейіпкермен жолығады. Кейіпкер қайыршы әйел берген қағазды өртеу арқылы өзінің асыға күткен сұлуымен жолығып, басқа әлемге от мотиві арқылы енеді: «Мен иендегі қораға келдім. Сәл жүрексінгеніммен, келерін келіп алғасын кері қайтарға жол жоқ, ақырын күттім. Түн ортасы ауа жаман там сықыр ете түсті... Менде зәре жоқ. Бір заманда тамды жарып айна көрінді... Қолым қалтырап, шырпыны эзер жағып қайыршы әйел берген қағазды тұтаттым. Қағаз жанып бола бере айнадан құлынды құлын даусы шығып шырқырап күндегі айнадан көріп жүрген қызым атылып шықты...» (Мұбарак, 2012). От – ұлттық түсінікте «отбасы» ұғымында үлкен маңызға ие. От арқылы жылулық алып, отбасының ұйықтысы, жылытушысы әйел адаммен тығыз байланысы бар. Қ.Мұбарак туындыларында да кейіпкер жігіт пен қызды кездестіруде отты пайдалануы және құпия әлемге жол бастаушы ретінде әйел адамды беруі де осында болса керек.

«Айдың соңғы сәрсенбісі» әңгімесінде де бас кейіпкер ай қызын машинаның айнасы арқылы көреді. «Машинаның алдыңғы шырағын жағып орнынан қозғала бере іштегі айнадан арт жаққа қарасын. Селк ете түсті... Манағы түсіндегі ақ қыз. Қол-аяғы қалтырап артқы орындыққа қарасын. Ешнәрсе жоқ. Сосын барып жүрегі орнына түсіп көлікті қозғалта бере айнаға қайта қарасын. Бұл жолы тура жон арқасынан суыр тер бүрқ ете қалды. Манағы қыз әлі отыр» (Мұбарак, 2012). Бұл жерде де автор айнаны екі әлемді

байланыстырушы дәнекер ретінде қолданады. Қазіргі таңда зерттеуші М.Томпсон «Дін философиясы» монографиясында магияны: «...барлығының негізінде бірлік сезімі пайда болатын тәжірибе, жеке тұлға мен сыртқы әлем арасындағы барлық әдеттегі кедергілерді жою сезімі, кеңістіктік және уақыттық шектеулер туралы біздің қалыпты санамыздан тыс түсініктер» деп санады (Томпсон, 2001). Сонымен қатар, магияның ерекшелігі, М. Томпсонның пікірінше, субъект пен объект арасындағы бөлінуді жеңу, сиқыршының өзі оның ойлау объектісіне айналуы. «Айдың соңғы сәрсенбісі» әңгімесінде де кейіпкер екінші әлемге өтіп, уақыт жағынан өткен мен болашаққа бағдар жасайды.

Мақсат Мәліктің «Үшінші әлемнің тұрғыны» әңгімесінде перілердің жердегі әлемді бақылап отыратын шарайнасы арқылы екі кеңістікті байланыстырады.

Әңгімеде елестер әлемінің патшасы жігітті қызының өтініші бойынша алдырып, осы әлемнің тұрғыны болуды, өзінің мұрагері болуға ұсыныс жасайды.

Патшалықта жігітке ешкім көрмеген әсте тек төрт жанның қолында болған шарды береді. Өз мекенін жерді сағынып жүрген жігіт сол шар арқылы жер бетіндегі тіршілікке көз тастайды. «Жер бетінде орын алып жатқан оқиғалармен таныстым. Достарымның барлығы қуғыңда жүр екен. Бір-екеуі түрмегеде қамалыпты. не үшін отырғандарын өздері де білмейді. Құлық-сұмдық, алдау-арбау дегенің жетіп артылады. Бәрінің де күнделікті кәсібі дерсің. Ешкім ешкімді аяйтын емес. Осылардың барлығын жер бетінде жүргенімде қалай байқамағаныма таңмын» (Мәлік, 2011). Жер бетінен турасында адамдардан, олардың тіршіліктегі қым-қуыт кереғар болмысынан кейіпкер жалығып, үшінші әлемнің тұрғыны болуды ұйғарады. Шарайна арқылы жердің дөңгелектігі мен магиялық болашақты бақылау, жоғарыдан жер бетіне көз тігу сынды мотивтер бейнеленеді.

Жалпы қазақ танымында айнаның сиқырлы күші туралы зерттеулерде айна бақсылардың көмекші құралы ретінде қолданылған. «Атағы алысқа жайылған күшті бақсылардың жындарын шақыруға көмекке келеді деген сеніммен зікір салынғанда ойнайтын қобызының немесе домбырасының шанағына айна салып, оны көз деп атаған. Оны кейбір деректерге қарағанда, шытынатып шағып қоятын рәсім болған. Бақсылар айнаны белдікке тағылатын қалтаға салып жүрген» (Энциклопедия, 2011).

Жоғарыдағы Қойшыбек Мұбарактың, Мақсат Мәліктің әңгімелерінде айна мотиві арқылы магиялық әрекеттердің орын алуы айнаның құпия сырын аша түседі. Айна тек қана қарама-қарсы бейнені көрсететін құрал емес, сонымен қатар, тылсым күшке ие сиқырды орындау барысындағы көмекші ретінде қызмет етеді. «Айна – аспан әлемінің – көк тәңірінің символы. Айна арқылы бақсы дүниеде болып жатқанның бәрін көре алады, болашақты болжайды, аурудың себебін ашады. Айнаға қарап бал ашу рәсімі түрікмен пархондарында да кездеседі. Көргендердің айтуына қарағанда, Солтан пархон айнаға қарап отырған кезде оның бет-әлпеті өзгеріп кетіп, көздеріне қан толып, аузынан көбік атыпты» (Энциклопедия, 2011). Ерте замандағы «савроматикалық айна» магиялық қасиеті турасында «Items with an Undefined Function and Magic of Mirrors» (Kuznetsova, 2022) зерттеуінде тоқталған. Скифтердің немесе олардың көршілерінің жерлеу рәсімдерінде де қолданылғаны мәлім.

Мақсат Мәліктің «Ертекті қыз» әңгімесінде бас кейіпкер жігіт от басында пері қызымен жолығады. Қыздың жер бетінің тұрғыны емес екенін мына үзіндіден байқауға болады:

«Өзі де бір қызық жан, өн бойынан адамдарға тән қандай да бір іс-қимылды, мінез-құлықты байқаған емеспін. Ешқашан күлмейтін, адамдарға тән болмыспен қайғырмайтын, жүріс-тұрысы да мүлде бөлек. Үстіндегі аппақ көйлегінің кең етегі

желмен баяу тербеліп, бір қарағанда аяқсыз қозғалып келе жатқандай немесе ұшып жүргендей әсер қалдыратын» (Мәлік, 2011).

Әңгімеде қыздың көрінуі оттың жалындай деп, от арқылы байланыстырады, бұл Папюстің зерттеулеріндегі магиялық белгілердің от арқылы көрінуі, оттың жын-перілер әлемімен теңестіретін қасиетін білдіреді. Мақсат Мәліктің кейіпкері от жағып, ертекші қызды «Аппақ көйлегі кешкі қызыл жалынға оранған мезетте, өзі от болып жанып келе жатқандай елестейді» (Мәлік, 2011) деп береді. Шығарманың соңында бас кейіпкер от арқылы екінші әлем кеңістігі ашылып, бас кейіпкері сол әлемге өтіп кетеді.

Д. Рамазанның «Жан» әңгімесінде ақ көгершін образы магиялық құрал ретінде беріледі. Бас кейіпкер жазушының үйіне келіп, жазушының өткен өмірін көз алдына елестетумен қатар, жоқ заттарды жазушының гаражы мен көлігін, тіпті жазушының өз образында көреді. Бұл бас кейіпкердің көріпкелдік қасиетіне жатады. Ал ақ көгершін арқылы кейіпкерге әйел образы елестейді. Ақ көгершін аруақтар, елестер әлемімен байланыстырушы ретінде қызмет етіп тұр.

«Жұлдызжан көз алдынан көктей өткен көріністің әсерінен арыла алмай, мең-зең күйде мәңгіріп, амалсыздан ой теңізіне шомып кетті: «Бүгін маған не болды өзі?! Көзіме не көрінді?! Адам ба, әлде жын-шайтан ба? Бұл неғылған ару? Өзі сондай сұлу екен! Перінің қызы емес пе?! Жазушының әйеліне ұқсайды екен? Әй, тұра тұр... енді есіме түсті. Бұл шынымен сол ағамның үйіндегі жеңгей ғой! Бірге түскен суреттерін талай көргем. Иә, бұл сол, жазушының бәйбішесі. Ол менің көзіме не үшін көрінді? Мұнда қандай құпия-сыр бар? Әлде мені шынымен жын-шайтандар иектеп алғаны ма?! Бұл бір сәтсіз күн болды-ау! Мына көгершінге не жоқ?! Иығыма шығып алып, тайраңдап тұрғанын қарашы! Тап бір менің асыранды тотықұсым сияқты, қорқу, үрку, жатсыну жоқ. Әй, бірақ, мен білсем, бұл тегін көгершін емес. Бойынан біртүрлі бір жылылықты сезініп тұрмын. Көзінде көп сыр бар-ау!.. Қасиетіңнен айналайын, адалдықтың ақ періштесі, не айтқың келіп тұр, сайрашы кең көсіліп. Тыңдайыншы құлақ қойып. Айтшы, кәне, не дейсің?» (Рамазан). Көгершін – тазалықтың, пәктіктің белгісі. Жалпы көгершінді христиан дінінде құдаймен байланыстырушы деп есептейді. А.А. Раманова зерттеулерінде көгершіннің христиан дініндегі қасиетіне төмендегіше анықтама берілген: «Халқымыздың ұғымындағы көгершін құсының қасиеттілігі өзге халықтар мәдениетінен келген. Інжілхикаялары бойынша «қыз Марияға еніп», сонан ол жүкті болатын қасиетті рух көбінесе көгершін түрінде суреттеледі. Еврейдің және басқа діндердің поптары: «көгершін қасиетті рухтың пәктігінің, күнәсіздігінің белгісі» дейді. Мысыр мен Греция да, Персия мен Үндістан да бұл құсты қасиетті деп атайды» (Раманова, 2020). Д. Раманзанның аталмыш әңгімесінде де көгершін осы тұжырым негізіндегі магиялық күшке ие, магиялық мотив тұрғысынан қарастырылған.

Магиялық күштердің жіктеулеріндегі көріпкелдік қазақ танымына жат емес. Қазақ халқы ежелден түс көру арқылы, құмалақ ашу немесе аспан денелеріне қарап болашақты болжау, адамның өткен өмірінен сыр шерте алған. Бұған Жүсіпбек Қорғасбектің «Қала» әңгімесінде бас кейіпкердің қарындасын іздеп көріпкелге жолығуын келтіруге болады. Жалпы әңгімеде көріпкел құмалақ ашу арқылы кейіпкердің ішкі жан дүниесіндегі қайшылық сезімдерін, ешкімге белгісіз құпияларын ақтарады.

«Қала» әңгімесінде көріпкел болашақ пен өткенді таспиықпен ашады. «Таспиық» моншақтар тізіліп жасалған бұйым болғанымен, мұсылман дінінде таспиықты Алланы мадақтау, Аллаға сыйыну дұғаларын оқығанда қолданады. Әңгімеде көріпкел таспиық деталі арқылы болашақты болжап, түйінделген бөліктерінен жаман кесәпаттарды көріп отырғанын байқаймыз.

Жалпы тәуелсіздік жылдарынан кейінгі қазақ әдебиетінде прозалық туындылардың көпшілігі көріпкелдік, бақсылық немесе жын-перілер әлеміне ену сынды іс-әрекеттердегі ұлттық танымда қалыптасқан, дәстүрлі магиялық мотивтерді бейнелейді. Магиялық іс-әрекеттер жеке субъектінің көмегімен, магиялық құралдар немесе дұғалар арқылы суреттейді. Бұл бір жағынан діни түсініктен туғанымен де, магиялық мотивтің көрінісі ұлттық санада ежелден бар екенін көрсетеді.

Жоғарыда келтіргеніміздей, магия – табиғаттан тыс әлемге үстемдік ету, ғажайыпты тудыру. Дін, ғылым мен философия бірлігінде қарастырылатын оккультизм құбылысы – рухани әлемге ену, тылсым күштерді танып білуге деген құштарлық пен мистикалық ілімдер жиынтығы.

Ғалым П. Папюс оккультизм мен магия ғылымын зерттеп, оккультизм дегеніміз бұл – құпия, сиқырлы сырларды үйрену жолының теориялық бөлімі, ал магия – практикалық жағы деп тұжырымдайды. Магия шындықты өзгертуге бағытталған, ал оккультизм мұндай өзгерістердің мүмкіндігі туралы теориялық негіздеме береді.

Оккультизм, латын тілінен *occultus* – құпия, «сиқырлы» ғылымдар тобын қамтиды, оның ішінде «герметикалық» – алхимия, астрология, каббала, т.б.

Оккультизм деген мистицизм ұғымының синонимі емес, оның тақырыбы негізінен теологиялық сипаттағы мәселелерді зерттеу болып табылады. П. Папюс зерттеулерінде «оккультизм дегеніміз, біріншіден, кездейсоқтықты жоққа шығарып, барлық құбылыстарды басқаратын заңдар құру мақсатында ғылыми білімді синтездеуге тырысатын философиялық жүйе; екіншіден, бұл көрінбейтін әлемді және оның көрінетін әлемдегі көріністерін зерттейтін ғылымдар тобы, ол үшін арнайы әдіс – аналогия қолданылады» (Папюс) – деп көрсетеді.

«Первоначальные сведения по оккультизму» атты еңбегінде магияны астралды күштерді зерттеумен және басқарумен айналысатын ғылым саласы деп, магияның табиғи көріпкелдік, физиогномика, түс жору, көріпкелдік, адам рухымен (елестер әлемі) тілдесу, астрология, таро: сәуегейлік, пайғамбарлық сынды түрлерін көрсетеді.

Магиялық қасиеттердің берілуін П.Папюс зерттеулерінде төрт қадам арқылы жүзеге асатынын айтады. Олар – магиялық тізбек, магиялық шеңбер, магиялық дұғалар, магиялық құралдар.

Магиялық дұғаларға қазақ әдебиетіндегі бақсылардың, емшілердің Құраннан келтіретін үзінділерін айтуымызға болады. С.Қасқабасов: «...алғыс, қарғыс, бата секілді фольклор жанрлары түгелімен осы магияға негізделген» (Қасқабасов, 2015) дейді.

Ал магиялық құралдарға П.Папюс айнаны, отты, тұмарды т.б. жатқызады. П.Папюстің зерттеуінде елестер әлемімен, аруақтармен, екінші әлем кеңістігімен байланыс айнадан, оттың жалынынан көріп, тілдесу мүмкіндігі туады. Магиялық істерде айна екі әлемді байланыстырушы ретінде қызмет етеді. Айна – дәстүрлі мәдениетті ғұрыптық, эстетикалық мәнге ие, кескінді шағылыстырып, суретін айнытпай көрсететін, заттың бейнесін көрсететін шыны немесе металдан жасалған күнделікті тұрмыста қолданылатын бұйым. «Ертеде қазақтар ортасында айнаның үлкен түрі кең тұтынылған. Себебі адамның өз жүзін айнада қарау – үлкен күнә ғана емес, оның жанын азаптайтын қауіпті зат деп есептеген» (Энциклопедия, 2011).

Магия екінші әлемде суреттеледі және осы мағынада әдебиет оқырмандарды айналасында болып жатқан шынайы әлемнен басқа әлемге жетелейтіндіктен, қиял әдебиеті шындықтан екі есе алшақ. Күшті ұстау және шындық сезімі оқырманды шындық әлеміне қайтарады, ал қиял-ғажайып әдебиеттің жақсы туындысы оқырманға екі әлем арасындағы бұл алшақтықты жоюға және оқырманның қиялын автор жасаған кеңістікке ыңғайлы орналастыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Көптеген шетелдік және отандық ойшылдар магияның анықтамасы генезиске «жабайы» деген аңғал сенімнен бастап, сиқырлы білім арқылы қоршаған әлем объектілеріне табиғаттан тыс әсер ету мүмкіндігіне негізделген шындықты объективті практикалық игерудің тарихи шартты әдісі ретінде қарастырды. Магия туралы сөздің тар мағынасында, адамның сыртқы әлем объектілеріне немесе адамдарға әсер етуінің тікелей формаларына сілтеме жасай отырып және сөздің кең мағынасында, магия (рухтар немесе Құдай) арқылы әсер етуді көздейді деп айтуға болады. Шығармашылық қиял сиқырдың шексіз мүмкіндіктерін ашады. Басқаша айтқанда, магияның әдебиетте ешқандай шектеулері жоқ. Кейбір әдеби шығармалар тіпті мүлдем басқа ғаламды жасайды, оның магиялық сиқыры жалынды, нанымды берілгендіктен мағынасы бар шынайы сияқты. Қиял әдебиетінде сиқыр негізінен бейнеленген әлемнің маңызды қыры ретінде қолданылады.

Зерттеулер көрсеткендей, магиялық көріністер сана дамуының алғашқы кезеңінде пайда болды және мифологиямен тығыз байланысты. Пәндік-практикалық іс-әрекеттің ең көне тәсілі ретінде магия адамның табиғаттан тыс мүмкіндіктеріне сенуге негізделген және бұл қызметте ол діни санаға жақын болады.

Сонымен қатар, жоғарыда келтірілген фактілерден әр адам өзінің субъективті магиялы бейнесін қалыптастырады. Бұл дегеніміз, магияның кез келген зерттеуі мен кез келген түсіндірмесі тек ғылыми ғана емес, сонымен қатар жалпы, оның ішінде қарапайым идеялар негізінде әрқашан даулы болады.

Мүдделер қақтығысы, алғыс айту және қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала бойынша мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі

С.С.Сагидуллиева мақаланың теориялық бөлімін жазды. Дереккөздер мен зерттеу нысаны бойынша материалдарды жинады. Г.С. Сағынадин зерттеу тақырыбы аясында негізгі бөлім және талдау жұмыстарын жазды. Қ.Мұбарак пен М.Мәліктің туындыларындағы магиялық мотивтерді талдады. А.К.Асан зерттеу нысанына алынған жазушы Д.Рамазан әңгімесін талдап, мақаланың құрылымын реттеді.

Әдебиеттер тізімі

- Ионин Л. (2005). Парадоксальный сон. Статьи и эссе. – Москва: Университетская книга
- Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі (2011). Энциклопедия. – Алматы
- Қасқабасов С. (2015). Таңдамалы. Т. 4. Фольклор иірімдері. – Астана: Фолиант.
- Малиновский Б. (1998). Магия, наука и религия / Пер. с англ. – Москва: Рефл-бук.
- Мәліков М. (2011). Жұмбақ кітап. – Алматы: «Жалын баспасы» ЖШС.
- Мұбарак Қ. (2012). Жат құшақ. – Алматы: Дүние жүзі қазақтарының қауымдастығы «Ата жұрт» баспа орталығы.
- Папюс П. Первоначальные сведения по оккультизму. [Электронды ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://libcat.ru/knigi/religioznaya-literatura/ezoterika/202158-papyus-pervonachalnye-svedeniya-po-okkultizmu.html>
- Рамазан Д. Жан. [Электронды ресурс]. – Қол жеткізу режимі: https://adebiportal.kz/kz/news/view/duman-ramazan-zan_2992 (Қаралған уақыты: 21.08.2023)
- Раманова А.А. (2020). Құс атауларына байланысты наным-сенімдердің тілдік сипаты. Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің хабаршысы, 82-85.

-
- Токарев С.А. (1990). Ранние формы религии. – Москва: ИПЛ.
Томпсон М. (2001). Философия религии. – Москва: ФАИР-ПРЕСС.
Уәлиханов Ш. (2010). Көп томдық шығармалар жинағы. 4-том. – Алматы.
Уәлиханов Ш. (2013). Тәңірі: Таңдамалы. – Алматы: Халықаралық Абай клубы.
Frazer, J.G. (1923). The Golden Bough: A Study in Comparative Religion. [Электронды ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <http://yanko.lib.ru/books/sacra/fraser-1volumes-l.pdf>
Loffe D., Toporkov A., Yudin A. (2017). Magic – Folklore – Literature. An Introduction. - Russian Literature. Том 93-94, 1-45. <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2017.11.001>
Reeba Sara Koshy. (2017). Magic is Might: Understanding the Nature of Magic in Literature. – An International Refereed English e-Journal. Vol. 2 (Issue 4). – 479-486.
Kuznetsova T.M. (2022). Items with an Undefined Function and Magic of Mirrors. – Stratum Plus. Vol. 3. – 171-188.

С.С. Сагидуллиева¹, С.Г. Сагынадин², А.К. Асан³

¹*Западно-Казахстанский университета имени М. Утемисова, Уральск, Казахстан*

^{2,3}*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

Интерпретация магических мотивов в художественной прозе

Аннотация. В статье рассматривается философия оккультизма и способ передачи магических мотивов в художественной прозе. Оккультизм в целом рассматривает теоретические знания о мистических силах, а магия – практическую сторону. Невозможно рассмотреть магию, не зная оккультизма. Основная цель статьи – изучение оккультной науки, дифференциация проявления, деятельности магии в художественной литературе. В исследовании рассматривается способ передачи магических мотивов в казахской литературе с точки зрения национального познания, мифического понимания. Магические молитвы, тонкости инструментов были проанализированы с обзором исследований зарубежных и отечественных ученых. Научное и практическое значение исследовательской работы заключается в комплексном анализе ясновидения, колдовства и феномена общения героев с призраками как проявлений творческого воображения автора в современных прозаических произведениях. В исследовании также рассматривалась связь магии с религией и наукой. Наука руководствуется разумом и исправляется наблюдениями, магия, если она есть, находится в атмосфере мистицизма, отвергая их обоих. Были проведены исследования, доказывающие следующее: если наука является общей для всех, то магия – это явление избирательное, которое передается либо через таинственную силу, либо только обладателю известной силы.

Человек в своей деятельности и творческом сознании является обладателем безграничных возможностей. Ценность проведенного исследования заключалась в раскрытии специфики магии и в выявлении того, как она создавалась и поддерживалась традициями. Теоретические выводы результатов работы могут быть использованы в фольклорных исследованиях, курсах, касающихся теории литературы, в процессе преподавания новых направлений и методов современного литературоведения.

Ключевые слова: магия, шаманизм, оккультизм, оккультная натурофилософия, художественный текст.

S.S. Sagidulliyeva¹, S.G. Sagynadin², A.K. Assan³

¹*M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan*

^{2,3}*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Interpretation of magical motives in imaginative prose

Abstract. The article examines the philosophy of occultism and the representation of magical motifs in fiction. The purpose of the study is to clarify the relationship between occultism and magic

and to identify the forms and functions of magical elements in literary works. Occultism is interpreted as theoretical knowledge of mystical powers, while magic is regarded as its practical manifestation. The study analyses magical motifs in Kazakh literature from the perspective of national worldviews, mythological beliefs, and cultural traditions. Drawing on the works of Kazakhstani and international scholars, it considers magical prayers, ritual practices, and related instruments. It pays particular attention to the representation of clairvoyance, witchcraft, communication with spirits, supernatural abilities, and authorial imagination in contemporary prose. The relationship between magic, religion, and science is also explored. The findings indicate that, unlike science, which relies on reason, evidence, and observation, magic functions within a mystical framework and is associated with secret knowledge transmitted through cultural traditions or granted to selected individuals. The study contributes to understanding the literary functions and cultural foundations of magic. Its conclusions may be applied in folklore studies, literary theory courses, and the teaching of contemporary methods of literary criticism.

Keywords: magic, shamanism, occultism, occult natural philosophy, artistic text.

References

- Ionin, L. (2005). *Paradoxal'nyy son. Statii i esse* [Paradoxical Sleep. Articles and Essays]. Moscow: Universitetskaya kniga. [in Russian]
- Kazaktyn etnografiyalyk kategoriyalar, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi [Kazakh ethno-categories, concepts, and names]. (2011). *Encyclopedia*. – Almaty. [in Kazakh]
- Kasqabasov, S. (2015). *Tandamaly. Vol. 4. Folklore iirimderi* [Selected Works. Vol. 4. Folklore Motifs]. – Astana: Foliant. [in Kazakh]
- Malinovskiy, B. (1998). *Magia, nauka i religiya* (Transl. from English) [Magic, Science, and Religion]. Moscow: Refl-buk. [in Russian]
- Malikov, M. (2011). *Zhumbak kitap* [The Mysterious Book]. Almaty: Zhalyn baspasy. [in Kazakh]
- Mubarak, Q. (2012). *Zhat kushak* [Strange Embrace]. Almaty: Dúnie júzi qazaqtarynyń qauymdastyǵy "Ata zhurt" baspa ortalyǵy. [in Kazakh]
- Papjus, P. *Pervonachal'nye svedeniya po okkultizmu* [Basic Information on Occultism]. [Electronic resource]. Retrieved from <https://libcat.ru/knigi/religioznaya-literatura/ezoterika/202158-papyus-pervonachalnye-svedeniya-po-okkultizmu.html> [in Russian]
- Ramazan, D. Zhan [Dear]. [Electronic resource]. Retrieved August 21, 2023, from https://adebiportal.kz/kz/news/view/duman-ramazan-zan_2992 [in Kazakh]
- Ramanova, A. A. (2020). *Kus ataularyna baylanysty nanyim-senimderdin tilik sipaty* [The Linguistic Characteristics of Beliefs Associated with Bird Names]. *Batys Qazaqstan Innovatsiyalyq-Tekhnologiyalyq Universitetiniń habarshysy*, 2(14), 82–85. [in Kazakh]
- Tokarev, S. A. (1990). *Rannie formy religii* [Early Forms of Religion]. Moscow: IPL. [in Russian]
- Thompson, M. (2001). *Filosofiya religii* [Philosophy of Religion]. Moscow: FAIR-PRESS. [in Russian]
- Ualihanov, Sh. (2010). *Kóp tomdyq shyǵarmalar zhynaǵy* [Collected Works in Multiple Volumes]. Vol. 4. Almaty. [in Kazakh]
- Ualihanov, Sh. (2013). *Taniri: Tandamaly* [Tengri: Selected Works]. Almaty: Khalyqaralyq Abay kluby. [in Kazakh]
- Frazer, J. G. (1923). *The Golden Bough: A Study in Comparative Religion* [Electronic resource]. Retrieved from <http://yanko.lib.ru/books/sacra/fraser-1volumes-l.pdf>
- Loffe, D., & Toporkov, A., & Yudin, A. (2017). *Magic – Folklore – Literature. An Introduction*. Russian Literature, 1-45. <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2017.11.001>
- Reeba, S. K. (2017). *Magic is Might: Understanding the Nature of Magic in Literature*. *An International Refereed English e-Journal*, 2(4), 479-486.
- Kuznetsova, T. M. (2022). *Items with an Undefined Function and Magic of Mirrors*. *Stratum Plus*, 3, 171–188.

Авторлар туралы мәлімет:

Сағидулліева Сандұғаш Саматқызы – философия докторы (PhD), М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан. E-mail: samatovna2021@inbox.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5971-0224>

Сағынадин Гүлназ Сағынадинқызы – философия (PhD) докторы, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: gulnaz86.08@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5970-8527>

Асан Ақерке Камашкеқызы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Астана, Қазақстан. E-mail: akzhauyn07@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3050-8723>

Сагидуллиева Сандугаш Саматовна – доктор философии (PhD), Западно-Казакхстанский университет имени М. Утемисова, Уральск, Казахстан. E-mail: samatovna2021@inbox.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5971-0224>

Сағынадин Гүлназ Сағынадинқызы — доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: gulnaz86.08@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5970-8527>

Асан Акерке Камашкеқызы – докторант Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан. E-mail: akzhauyn07@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3050-8723>

Sagidulliyeva Sandugash Samatovna – Doctor of Philosophy (PhD), Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan. E-mail: samatovna2021@inbox.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5971-0224>

Sagynadin Gulnaz Sagynadinkyzy – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: gulnaz86.08@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5970-8527>

Assan Akerke Kamashkekyzy – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: akzhauyn07@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3050-8723>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).